

AHMED CEVDET PAŞA'NIN EMSİLE KİTABI ÜZERİNE YAPTIĞI TA'LİKÂT*
AHMED CEVDET PASHA'S FOOTNOTES ON THE BOOK OF EMSILE

İbrahim SANCAR

Diyaret İşleri Başkanlığı

isancar12@hotmail.com

ORCID ID: orcid.org/ 0000-0002-4871-1210

Öz

Eğitim ve öğretim, medeniyetlerin temelini oluşturan etkili unsurlardan biridir. Birçok medeniyet, kendisine ait bir eğitim sistemi geliştirmiştir. İslam Medeniyeti de medreseleri temel eğitim ve öğretim kurumu olarak benimsemiştir. Cevdet Paşa, Osmanlı eğitim ve öğretim kurumu olan medreselerde kaliteli bir öğrenim görmüştür. Cevdet Paşa, derslerinde başarılı bir öğrencidir. Bu başarı onu, medrese derslerinde okutulan kitaplara ta'lik ve hâşiye yazacak bir seviyeye ulaştırmıştır. Cevdet Paşa'nın yaşadığı dönemde dünyada savaşlar, ekonomik değişimler, siyasi ve kültürel etkileşimler oluşmuştur. Bu olaylar, devletin yönetiminde yer alan birçok kişiyi etkilediği gibi Cevdet Paşa'yı da etkilemiş ve onun devletin birçok kurumunda görev almasına sebep olmuştur. Cevdet Paşa, görevinde yoğunluk yaşamasına rağmen medreselerde eğitim kalitesinin artması için emek sarf etmiştir. Konuyla ilgili olarak Türkçe ve Arapça özgün eserler yazmıştır. Onun özgün eserlerinden birisi de, Arapça telif edilen ve medreselerde ders kitabı olarak okutulan bazı kitaplara yazdığı ta'likâtlardır. Bu eserler bir arada basılmış olup çoğu başlangıç aşamasında kalmıştır. Cevdet Paşa, *Emsile*, *Binâul-ef'al*, *Netâicü'l-efkâr*, *Mutavvel*, *Şâfiye* kitapları üzerine ta'likât yazmıştır. Cevdet Paşa'nın yazdığı bu eser üzerine tarafımızca yüksek lisans tez çalışması yapılmıştır. Cevdet Paşa Türkçe üzerine çalışmalar yaptığı gibi Arapça üzerinde de çalışmalar yapmış ve bu eseri yazmıştır. Bu çalışmada Cevdet Paşa'nın kütüphane raflarında gizli kalmış bu eserini incelemek ve tanıtmak hedeflenmiştir. Bu sebeple ülkemizdeki dilbilim alanına bir katkı sağlamak için böyle bir çalışma yapılmıştır. Bu makalede Cevdet Paşa'nın adı geçen eserinin bir bölümü olan *Emsile* üzerinde çalışma yapılmıştır. Makalede, ta'likât kavramı ve medreselerde okutulan *Emsile* kitabı hakkında bilgi verilmiştir. Cevdet Paşa'nın *Emsile*'ye yaptığı ta'likâtı Türkçe ve Arapça kaynaklardan yararlanılarak eser inceleme çalışması yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belagati, Cevdet Paşa, Ta'likât, *Emsile*, Medrese Kitaplar

* Bu çalışma 2018 tarihinde tamamladığımız "Ahmed Cevdet Paşa ve Medreselerde Okutulan Bazı Sarf-Nahiv-Belâgat Kitaplarına Ta'likâtı" başlıklı yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

Abstract

Education is one the effective elements that form the basis of civilizations. Many civilizations have developed their education system. Islamic Civilization has also adopted madrasahs as basic education institutions. Cevdet Pasha received a quality education in madrasahs, which were the Ottoman education institutions. Cevdet Pasha is a successful student in his classes. This success brought him to a level where he could write postscripts and annotations in the books taught in madrasah classes. During the period when Cevdet Pasha lived, wars, economic changes, and political and cultural interactions occurred in the world. These events affected Cevdet Pasha as well as many people involved in the administration of the state and caused him to take part in many institutions of the state. Although Cevdet Pasha was so busy with his duty, he made efforts to increase the quality of education in madrasahs. He wrote original works in Turkish and Arabic on madrasah education. One of his original pieces is the postscript he wrote for some books that were copyrighted in Arabic and used as textbooks in madrasahs. These works were published together, and most remained in their infancy. He wrote cross references on the books of *Emsile*, *Binâul-ef'al*, *Netâicü'l-efkar*, *Mutavvel* and *Şafiye*. A master's thesis was conducted by the researcher on this work (*Emsile*) written by Cevdet Pasha. Cevdet Pasha worked in Arabic as well as in Turkish and wrote *Emsile*. This study aims to examine and introduce the work of Cevdet Pasha, which has been hidden on library shelves. The reseaher was conducted this study to contribute to the field of linguistics in Turkey. In this article, the book 'Emsile', was examined; and information is given about the concept of postscript and the book *Emsile* taught in madrasahs. The article is reviewing of the work of Cevdet Pasha throughout Turkish and Arabic sources.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Cevdet Pasha, Postscript and Cross References, *Emsile*, Madrasa Books.

Giriş

Ahmed Cevdet Paşa (ö. 1312/1895), Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yetişmiş çok yönlü bir âlimdir. O, devlet adamı, yazar, dilci, hukukçu, edebiyatçı ve şairlik yönleri olan önemli bir mütefekkidir. Fıkıhın muâmelât bölümünün, Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye adıyla kanunlaştırılmasında başrolü oynamıştır. İslamî ilimlerin pek çok alanında yapmış olduğu çalışmalar tedrisatla ilgilenmesine mâni olmamış, bu sebeple "kibâr-ı müderrisîn" namını almayı hak etmiştir. Ayrıca o, 1855-1865 yıllarında devletin resmi tarihçisi olarak hizmet vermiş bir tarih yazarıdır. Onu ve

eserlerini tanımak, yakın tarihimizi çeşitli yönleriyle öğrenmeye ve anlamaya yardımcı olacaktır.

İslam'ın ilk zamanlarında camilerde, eğitim ve öğretim faaliyeti yapılıyordu. Bu eğitim medreselerin alt yapısını oluşturmaktaydı.¹ İslâm'ın esas kaynağı olan Kur'ân-ı Kerîm ve hadis-i şeriflerin Arapça olması medrese faaliyetlerini hızlandırmıştır. Bu faaliyetler zamanla gelişti. İslami fetihlerin sonucu Müslümanların diğer medeniyetlere mensup insanlarla karşılaşmaları sonucu, fikir alışverişi yaygınlaşmış ve çok değerli eserler yazılmıştır. Bununla birlikte tercüme faaliyetleri de hız kazanmıştır. Devamında ise, dört halife dönemi, Emevî ve Abbasî devletlerinin kurulması, Endülüs Emevî devleti, Selçuklular, Beylikler Dönemi ve Osmanlı imparatorluğunun kurulmasıyla medreseler, temel eğitim kurumları haline gelmiştir.

Sarf, nahiv ve belâgat ilimleri Osmanlı medreselerinde, temel dersler olarak okutulmuş ve böylece talebelere dinî-fennî ilimleri öğrenmeleri için bu dersler başlangıç sayılmıştır. Medrese müfredatında yer alan kitapların birkaç tanesi hariç hemen hemen hepsi Osmanlı öncesi alimleri tarafından telif edilmiştir. Osmanlı âlimleri müfredatta ders kitabı olarak işlenen az sayıda eser telif etmiştir. Bunun yerine Osmanlı alimleri medrese kitaplarına şerh ve hâşiyeler yazmışlardır.²

Fatih Sultan Mehmet döneminde, Medreseler kalite ve metot yönünden önemli bir seviyeye ulaşmıştır. Fatih döneminde, aklî ve naklî ilimler gelişmiş ve medreseler sistemleşmiştir. Bu dönemden sonra peyderpey Osmanlı gerileme ve duraklamaya doğru yol almıştır. Matbaanın icadı ve reformlarla birlikte Avrupa bilimde ilerlemiştir. Osmanlı gerileme döneminde, birçok kurum gibi medreseler de geri kalmış ve kendini güncelleyememiştir. O, böylesine zorlu bir dönemde yaşamıştır. Bu dönemde farklı fikirler hızla yayılmış, özellikle Tanzimat'la birlikte dine karşı bir kayıtsızlık yaşanmaya ve geleneklerden uzaklaşmaya başlanmıştır. Cevdet Paşa, gelenekçi İslâm-Türk Kültüründen kopmadan yenilikçi Batı kültüründen istifade etmiş bir devlet adamı ve mütefekkindir.³

Cevdet Paşa; çalışkanlığı, parlak zekâsı, bilgisiyle ve derslere yorum katmasıyla talebelik yıllarında hocalarının takdirini kazanmıştır. Derslerde hocalarıyla ara sıra ilmî konularda münazaralara girmiştir. O, İslâmî ilimlerin yanı

¹ Nebi Bozkurt, "Medrese", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2005), 28/324.

² Dursun Hazer, "Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretimi Ve Okutulan Ders Kitapları", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (Haziran 2002), 286.

³ Fatma Âliye, *Ahmed Cevdet Paşa ve Zamanı* (İstanbul: Bedir Yayınevi, 1995), 33.

sıra, Arapça ve Farsçayı da çok güzel bir şekilde öğrenmiştir. Aynı zamanda Emin Efendi isimli bir kişiden Fransızca okumuştur. Fransızca'yı okuması ileri düzeye ulaşmış fakat yazması zayıf kalmıştır.⁴ Bulgarca üzerinde de çalışma yapmıştır. Ahmed Cevdet, nâzırlıkları döneminde özellikle tahsil ve terbiye alanında köklü yenilikler geliştirmiştir. Adeta Osmanlı ilimler akademisi sayılan Encümen-i Dâniş'in⁵ kurulmasında büyük pay sahibi olmuştur. Onun müdürlüğü döneminde, Dârü'l-muallimîn (muallim mektebi) nizamnâmesi hazırlanmıştır. Bununla birlikte Türkçenin ilim lisanı olması için önemli çalışmalar başlatmıştır. Bunun neticesinde, okullarda okutulması için modern yöntemlere göre Türkçe dil bilgisi ve ders kitapları yazmıştır.⁶

Cevdet Paşa, dile dair ilimlerde temayüz etmiştir. Bu alanda sarf-nahiv, belâgat ve edebiyat kitapları üzerinde çalışmalar yapmıştır. İslamî ilimlerin diğer alanlarında telif ettiği eserleri gibi bu eserler de dikkate değerdir. Onun bu alanda yaptığı bazı çalışmalar, yaşadığı dönemin zorlukları ve ifa ettiği görevlerinin çok olması sebebiyle arka planda kalmıştır. Cevdet Paşa'nın bu alandaki katkıları gizli kalmıştır. Bu sebeple çalışmamızda Cevdet Paşa'nın, ilim dünyasına bu alandaki katkılarını incelemek istedik.

Bu çalışmada, ta'likât kavramı ve medreselerde okutulan *Emsile* kitabı hakkında tanıtıcı malumat verilmiştir. Bununla birlikte Cevdet Paşa'nın medreselerde temel bir ders kitabı olarak okutulan *Emsile* kitabına yaptığı ta'likâtın incelemesi yapılmıştır. Türkçe ve Arapça kaynaklardan konuyla ilgili bilgiler derlenmiş ve karşılaştırmalar yapılmıştır. Çalışmanın sonucunda da genel bir değerlendirme yapılmıştır.

⁴ Fatma Âliye, *Cevdet Paşa ve Zamanı*, 33.

⁵ Encümen-i Dâniş; Osmanlı Devleti'nde 1851-1862 yıllarında hizmet vermiş bir bilim kurulu. Fransız İlimler Akademisi örnek alınarak Mustafa Reşit Paşa tarafından kurulmuştur. Bu kurul, çeşitli alanlarda halkın anlayabileceği sade bir dille hazırlatıp yayımlayacağı kitaplarla Türkçe'nin gelişmesine yardımcı olma, Türkçeye sade dille yazılmış ve tercüme edilmiş bilimsel eserler kazandırma, ülkede genel kültür seviyesini yükseltme, kuruluş aşamasında olan Dârü'l-fünun'da okutulacak ders kitaplarını hazırlama gibi amaçlarla kurulmuştu. Ayda bir kez toplanan ve her biri bir bilim dalında uzman 40 üyeden oluşurdu. 1862'den sonra kapanmıştır. Bk. Abdullah Uçman, "Encümen-i Daniş", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2005), 11/177.

⁶ Ahmet Şimşirgil-Ekrem Buğra Ekinci, *Ahmed Cevdet Paşa ve Mecelle*, (İstanbul: KTB yayınları, 2008), 32.

1. Ta'lik

Sözlükte “asılı olmak, yapışmak, ilişmek” anlamındaki alak-عَلَق kelimesinin kökünden türemiştir. Ta'lik “iliştirmek; iliştirilen şey”⁷ anlamlarına gelir. Çoğulu ta'likât, تَعْلِيقَات ve تَعَالِيق⁸ şeklinde gelir. Herhangi bir eserde yer alan, ibare ve görüşlere yönelik açıklama, tenkit, ekleme, çıkarma ve düzeltme mahiyetinde kitaplarda yer alan sayfaların kenarlarına veya alt bölümlerine eklenen not manasında kullanılır. Bununla birlikte, bazen de müstakil bir eser veyahut risale şeklinde yazılmış notlar⁹ manasına da gelir.

Yorum ihtiva eden haşiyelere, ta'lik ismini veren alimler olmuştur. Ayrıca bu kavramı bir metnin bazı bölümlerinin düzeltilmesi yahut izahı veya daha çok bilgi vermek niyetiyle eklenmiş olan mülâhazalar ya da hâşiyeye nispetle daha özel ve mühim açıklamalar şeklinde anlayanlar da olmuştur.¹⁰

Ta'lik, bir müellifin ihtisasıyla ilgili bir konudaki görüş ve fikirlerinin notlar şeklinde toplandığı risâle yada kitaplar için kullanılmıştır. Bu kelime, dil bilgisi kaidelerinin, lafızların manalarının doğru bir şekilde elde edilmesi için kaleme alınan nazım ve nesir misallerinin hüccet kabul edildiği dönemlerden (istishâd devri) sonra kullanılmaya başlanmıştır. “Bir esere düşülen notlar” manasına gelen ta'lik kavramını ilk defa kullanan dilci âlimin el-Ahfeş el-Evsat (ö. 215/830) olduğu kabul edilmiştir. Ahfeş'in *Kitâb-ı Sibeveyh* üzerine kısa notlar şeklinde yazdığı kitabı ta'lik metodu için örnek gösterilmiştir.¹¹

Açıklama şeklinde yazılan ta'likât, bir kitabın mana ve lafız yönünden kapalı kalan bölümlerini izah etme amacıyla olabildiği gibi mevzuyu daha detaylı bir şekilde ortaya koymak niyetiyle de yapılmıştır.¹² Ta'likat, hâşiyeye türünde yazılan eserlerde olduğu gibi yazma ve basma eserlerde sayfa kenarlarına da konulmuştur. Eserlerin satır aralarına yazılan kısa notlara hem hâşiyeye hem de ta'likat da denilmiştir. Genel

⁷ Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Dâru ihyâi't-turâsil-'Arabi, 1999), “alk”, 9/356.

⁸ Muhsin Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2009), 236.

⁹ İsmail Lütfü Çakan, *Hadis Edebiyatı* (İstanbul: İFAV Yayınları, 1989), 169; George Makdisî, *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim, İslam Dünyası Hıristiyan Batı*, trc. Ali Hakan Çavuşoğlu-Hasan Tuncay Başoğlu, (İstanbul: Gelenek Yayınevi, 2004), 181, 184, 197.

¹⁰ Çakan, *Hadis Edebiyatı*, 169.

¹¹ Sedat Şensoy, “Ta'likat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2005), 39/508.

¹² Tevfik Rüştü Topuzoğlu, “Hâşiyeye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2005), 16/420; Şensoy, “Ta'likat”, 2/509; Muhammed Bâşâ, *el-Kâfi* (Beyrut: eş-Şirketü'l-matbûât li't-tevzi' ve'n-neşr, 1992), 705.

bir kaide olmamakla birlikte örneğin Arapça ibarede mercii kolay anlaşılmasını zamirin mercii tespit etmek için bu yöntem kullanılmıştır. Ayrıca bazı kelimelerin kapalı kalmış anlamlarını açıklamak veya gramer yönünden cümle içindeki durumlarını ifade etmek için metnin üstüne işaretle bir rakam veya harf yazılır, kitabın sayfa kenarında ise aynı harf ve rakam yazılarak altında açıklayıcı bilgiler yazılarak okuyuculara bilgi aktarılır.¹³

Bir eserde yer alan âyet ve hadisleri açıklamak ve kaynağı hakkında bilgi vermek niyetiyle kaleme alınan ta'likâtlar da vardır. Bazı eserlerin sayfa kenarlarına yazılan notların başında "nükte, fâide, tenbih, latife," gibi isimlendirmeler yapılmıştır. Kitabın kenarı üzerinde isimlendirme yapılmadan yapılan bazı ta'likâtlar, daha sonra gelen müstensihlerce farkında olmadan kitabın metniyle karıştırılmıştır. Bu türle yazılan eserler genellikle başka yazarların kitapları üzerine kaleme alınmış eserlerdir. Bazı zamanlardaysa doğrudan metin şeklinde, bazen şerh, bazen de hâşiye şeklinde kaleme alınan notlardır. Ta'lik ve hâşiye birbirine benzediği için ayırt etmek bazen zor olmakla birlikte bazı dilbilimci alimler ta'likin hâşiyeden daha az miktarda yazıldığını ifade etmişlerdir.¹⁴ Ta'likât amacıyla yazılan eserlerin çoğu, ta'liki yapılan eserin bir bölümüne veya tümüne yazılmıştır.¹⁵

İslâm alimleri, bir çok ilim dalında ta'likât yazmışlardır. Bunlardan *Kitâbü Sîbeveyh* meşhur ve önemli olduğu için üzerinde en çok ta'likât kaleme alınan nahiv kitapları arasında yer alır. Bunlara, el-Ahfeş el-Evsat, Ebû Ali el-Fârisî (ö. 377/987), Şelebîn el-Kebîr (ö. 645/1247), ve İbnü'z-Zübeyr es-Sekafî'nin (ö. 708/1308) yazdıkları ta'likâtlar örnek verilebilir.¹⁶

Osmanlı alimlerinden Nesevî'nin (ö. 537/1142) kitabı *Akâidü'n-Nesevî*, Zemahşerî'nin¹⁷(ö. 538/1144) kitabı *el-Keşşâf*, Kadî İyâz'ın (ö. 544/1149) kitabı *eş-Şifâ*, Merjinânî'nin (ö. 593/1197) eseri *el-Hidâye*, Sekkâkî'nin (ö. 626/1229) kitabı *Miftâhu'l-ülûm*, Ali b. Ömer el-Kâtibî'nin (ö. 675/1277) kitabı *eş-Şemsiyye*, İcî'nin (ö. 756/1355) kitabı *el-Mevâkif*, Teftâzânî'nin (ö. 792/1390) eseri *el-Mutavvel*, İmam Birgivi'nin (ö. 981/1573) kitabı *İzhârü'l-esrâr* ve *el-Avâmil* gibi ve bir çoğu medreselerde ders kitabı olarak okutulan kitaplar üzerine bir çok ta'likât kaleme alınmıştır. Ta'likât yazan Osmanlı alimleri arasında Kemalpaşazâde (ö. 940/1534),

¹³ Şensoy, "Ta'likât", 2/508, 509.

¹⁴ Şensoy, "Ta'likât", 2/508, 509.

¹⁵ Şensoy, "Ta'likât", 2/509.

¹⁶ Şensoy, "Ta'likât", 2/509.

¹⁷ Hacı Halîfe Mustafa b. Abdullâh Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zünûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn* (Beirut: Dâru İhyâi't-turâsi'l-Arabî, ts.), 1/190-192.

Taşköprizâde Ahmed Efendi (ö. 968/1561), Ebüssuûd Efendi (ö. 982/1574), Vanî Mehmed Efendi (ö. 1096 /1685) ve Cevdet Paşa gibi alimlerin isimleri zikredilebilir.¹⁸

2. Emsile

Sözlükte, “مَثَل – أمثلة – أمثال”, benzerlik, misaller, eşit kılma, kalıp anlamlarına gelmektedir.¹⁹ İstılahta ise emsileyi muhtelif; fiil kalıplarının (kipler) türevleriyle (müştak) beraber belli bir sırayla çekim yapılmasını, emsileyi muttaride; herhangi bir fiil kökünün (kip) şahıslara göre; müzekker (eril), müennes (dişil), gâib (erkek) (o-o ikisi-onlar), gâibe (dişil) (o-o ikisi-onlar), muhâtab (erkek) (sen-siz ikiniz, sizler), muhataba (sen-siz ikiniz, sizler), nefsi mütekellim (ben-biz), malum (özne açık) ve meçhul (özne gizli) gibi sırayla belli bir düzene göre çekim yapılmasıdır.

Emsile, Arapça fiillerin belli bir düzen içerisinde çekim cetveli olarak tasarlanan, fiillerin belli bir tasnifle çeşitlerine göre düzenlenmesini içeren anonim (yazarı bilinmeyen) sarf kitabıdır. Bu kitap genellikle Osmanlı dönemi ve günümüz medreselerinde klasik medrese eğitimini devam ettiren kurumlarda okutulan ilk basamak ders kitabıdır. Çoğunlukla talebelere ezberletilen bir eserdir.²⁰

Medrese programlarında sırayla *Emsile*, *Binâü'l-ef'âl* ve *el-Maksûd* ile *ez-Zencânî'nin* (660/1262 [?]) *el-İzzî* ve *Merâhu'l-ervâh* adlı kitapları okutulurdu. Medreselerde bu kitaplara “Sarf cümlesi” diye isim verilmiştir. Ayrıca bu beş eserle medreselerde basitten zora doğru talebelere kelime ve kalıp bilgisi öğretilmesi hedeflenmiştir. Bu yöntem talebeler arasında şöyle bir tekerleme ile ifade edilmiştir:

Emsile evlek evlek
Binâ' yağlı börek
Maksûd karış kuruş
İzzî'de kırıldı giriş
*Yiğitsen Merâh'a giriş.*²¹

¹⁸ Şensoy, “Ta'likat”, 2/510.

¹⁹ Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfîî İbn Manzûr, *Lisânül-Arab* (Beyrut: Dâru İhyâi't-turâsil-'Arabi 1999), 8/22-25; es-Seyyid Muhammed Murtazâ el-Hüseynî ez-Zebîdî, *Tâcul-Arûs min cevheril-Kâmûs*, thk. Abdüssettâr Ahmed Farac (Kuveyt: Matbaatü Hükümetü'l-Kuveyt, 1965), 30/379-389.

²⁰ İsmail Durmuş, “el-Emsile”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2005), 11/166, 167.

²¹ Durmuş, “el-Emsile”, 11/166, 167.

Emsile anonim bir eser olduğu halde, bu kitabın bazı şerhlerinde “teberrük” niyetiyle Hz. Ali tarafından telif edildiği ifade edilmiştir.²² Bu eserde, نَصَرَ –“yardım etti” fiili temel alınmıştır. Bu fiilin sülâsî (kökü üç harfli) mücerredinden fiil ve isimler türetilmiştir. Bu türetilen fiil ve isimler “muhtelif” ve “muttarid” bir şekilde çekim yapıldığı için bu eser; “el-emsiletü'l-muhtelif” ve “el-emsiletü'l-muttaride” şeklinde iki kısımdan oluşmuştur.

Bu eserin birinci kısmını oluşturan, el-Emsiletü'l-muhtelif'e de نَصَرَ fiilinin sülâsî fiil kökünden türetilmiş fazlaca kullanılan fiil ve isim vezinleri hakkında bilgi verilmiştir. Bu kalıpların sayısı yirmi dördttür. Az veya sık kullanılış durumlarına göre karışık bir halde dizilmiştir. Bu bölümde, fiillerin ismi, içinde geçtiği zamanı, mâlum-meçhûl (etken-edilgen), müzekker-müennes (eril-dişil), müfred, tesniye ve cem' (tekil-ikil-çoğul), olumlu-olumsuz halleri, fiili işleyen şahıs ve manası; türetilen isimlerin adı, çeşitleri, müfred, tesniye ve cem', müzekker-müenneslik durumları ve manası Türkçe olarak kaleme alınmıştır. Eserin ikinci kısmını oluşturan, el-Emsiletü'l-muttarideyse türetilen bu yirmi dört kalıbın her birisi teker teker işlenerek şahıs durumlarına ve fiil olarak türetilmişse fiilin mâlum-meçhul hallerine göre her sîğanın durumu hakkında bilgi verilmiş ve düzenli bir sıra ile çekimleri yapılmıştır.²³

²² Durmuş, “el-Emsile”, 11/167; *Mukayyed Sarf Cümlesi*, (İstanbul: Salah Bilici Kitabevi, ts.), 236-256.

²³ *Emsile*, sadece sülâsî mücerredin (üç harfli olup ek bir harf almamış) müteaddîsiyle (geçişli) çekimini içermektedir. Ayrıca mücerred (kök hali) – mezîd (ek harf almış) – mülhak (belli bir kalıbı olan fiil ve baba vezin kalıbına dahil edilmiş), lâzım-müteaddî (geçişsiz ve geçişli fiil) belli bir düzen içerisinde bütün fiillerin emsilesini aksâm-ı seb'aya göre düzenlenebilir. Bununla ilgili olarak Zeynîzâde Hüseyin Efendi (ö. 1172/1759) tarafından telif edilen yalnızca çekimleri ihtiva eden bir eser mevcuttur (İstanbul 1297). *el-Emsiletü'l-fazliyye* adında Birgivi'nin de farklı bir *Emsile'si* mevcuttur. Medreselerin yanında Tanzimat'tan sonra faaliyete açılan ve yeni mekteplerde ders kitabı olarak okutulan muhtelif Emsileler yazılmıştır. Bunlardan bazıları, *Emsile-i Cedîde* (İstanbul 1263), müellifi Mirlivâ İbrahim Hüseyin Rüşdü; *Emsile-i Cedîde* (İstanbul 1299, 1298, 1313, 1330), müellifi Mihaliççıklı Mustafa Efendi; *Yeni Emsile* (İstanbul 1230), Müellifi, Ali Bey; *En Kolay Emsile* (İzmir 1328), müellifi Yûsuf Rızâ; *Suallî Cevaplı Emsile* (İstanbul 1329), müellifi Halil Vahîd; *Sual ve Cevaplı Tertîb-i Cedîd Emsilesi* (İstanbul 1330, 1332), Müellifi Hüseyin Hıfzı Bey; *Sıbyân Emsilesi* (İstanbul 1330), müellifi, Filibeli Yûsuf Ziyâeddin; *Emsile Şerhi*, müellifi, Akşehirlizâde Ali Haydâr adlı eserleri zikredilebilir. Ayrıca müellifi bilinmeyen *Tekmilü'l-Emsile ve'l-Binâ'* adlı bir eser de yayımlanmıştır (İstanbul 1266). Bk. Durmuş, “el-Emsile”, 11/167; Muhammed Said Yıldırım, *Mecmûatus-Sarf*, (İstanbul: Beka Yayınları, 2006), 29-35.

*el-Emsile'*ye Arapça ve Türkçe pek çok şerh yazılmış olup bunların belli başlıları şunlardır:²⁴

2.1. Arapça Şerhleri

1- *Şerhu'l-Emsile*, Muslihuddîn Mustafa Sürûrî (ö. 969/1562), bu kitap *el-Emsile'*nin en iyi ve eski şerh kitaplarından olan *Mukayyed Sarf Cümlesi* kitabının kenarında baskısı yapılmıştır. (İstanbul h. 1316)

2- *Şerhu'l-Emsile*, (İstanbul 1305/1887), Ahmed b. Mustafa es-Saruhânî Lâîf (ö. 1041/1631).

3- *Şerhu'l-Emsile* (İstanbul h. 1301), Dâvûd-i Karsî.

4- *Şerhu'l-Emsile* (İstanbul h.1252), Mekke Kâdısı Mehmed el-Kefevî.

5-*Şerhu'l-Emsile*, Edirneli Eskicizâde Ali Medhî. Bu eserin yazarı mukaddimesinde eseri hazırlarken faydalandığı kaynakları kaleme almıştır. Bu eserin Süleymaniye Kütüphanesi'nde birçok yazması vardır ve İstanbul'da yayımlanmıştır (h.1247, h. 1251, h. 1286).

6- *Zübdetüs-sarf ve şerhu'l-Emsile* (İstanbul h. 1292, h. 1313), İngiliz Kerim diye tanınan Hâce Abdülkerim Efendi (ö. 1303/1886).

7- *Şerhu'l-Emsile ve'l-Binâ*, [(by.): Yazma, (t.y.)], Muhammed b. Mustafa.

2.2. Türkçe Şerhleri

1- *Emsile Şerhi*, Hulusî diye de anılan İstanbullu Mehmed oğlu Mustafa (ö. 993/1585).

2- *Emsile Şerhi* (İstanbul h. 1253), Mehmed Tâhir b. Hüseyin Hüsnî.

3- *Emsile Şerhi* (İstanbul h. 1256, h. 1262, h. 1286, h. 1309), Köse (Kösec) Efendi diye bilinen Çörekçizâde Ahmed Nüzhet.

4- *Emsile* (İstanbul h. 1250), Çerkeşizâde Osman Vehbî.

5- *Emsiletü'l-ef'âl Şerhi* (İstanbul h. 1282), Ahmed Tâhir.

6- *Emsile-i Muhtelif Şerhi* (İstanbul h. 1299), Yalvaçlı Mehmed oğlu İbrahim.

7- *Emsiletü's-sarf* (İstanbul h. 1287), Hüseyin b. Muhammed el-Mandâlyatî (ö. 1305/1887).

²⁴ İbrahim Sancar, *Ahmed Cevdet Paşa Ve Medreselerde Okutulan Bazı Sarf-Nahiv-Belâgat Kitaplarına Ta'likâtı* (Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008), 46.

Emsile ve şerhleri üzerine geçmişte olduğu gibi günümüzde de bazı çalışmalar yapılmıştır.²⁵

3. Ahmed Cevdet Paşa'nın Eser Üzerine Ta'likâtı

Ahmed Cevdet, *Emsile* ta'likâtında mastar, mâzî ve muzarî fiilleri, ism-i mef'ûl, ism-i fâil, ism-i mensûb, ism-i tafdîl, ve *Emsile*'de yer alan diğer çekimleri yapılan sîgaların Türkçedeki anlamlarıyla alakalı görüşlerine yer vermiştir. O, eserinde Arapça-Türkçe karşılaştırmalı bir yöntem izlemiştir. Bu eser üç sayfadan müteşekkil olup Osmanlı Türkçesiyle yazılmıştır.²⁶

3.1. Mâzî Fiilin Türkçeye Aktarımı

Ahmed Cevdet, çalışmasında Türkçe'de mâzî (geçmiş zamanlı fiil) fiillerin iki bölüme ayrıldığını belirtmiştir. Devamında Arapçada mâzî fiilin tek bir sîgada kullanıldığını ifade etmiş bu sîganın tercümesi yapılırken dikkat edilecek inceliği şu açıklamayla ifade etmiştir: "Lisân-ı Türkî'de fiil-i mâzî iki kısımdır. Kısım-ı evvel "etti" sıygası ve kısım-ı sâni "etmiş" sıygasıdır. Evvelkisi görüp haber vermek ve ikincisi bi'l-vâsita işitip haber vermek makâmında kullanılır. Lisân-ı Arabî'de bu iki ma'nâ bir sıyga ile edâ olunur. Binâenaleyh نَصَرَ sıygası "yardım etti" yâhud "etmiş" diye iki vecih ile tercüme edilir."²⁷

Emsile kitaplarında, mâzî fiil, şöyle tercüme edilmiştir: "yardım etti bir gâib (3. tekil şahıs) er geçmiş zamanda"²⁸ Ahmed Cevdet, bu fiilin tercümesi yapılırken sadece "di-li geçmiş zaman"a ait bir tercümenin yapılmasını yeterli görmemiştir, "miş-li geçmiş zaman" anlamını da içerdigine dikkat çekmiştir. Ahmed Cevdet, Hadis ilminden yararlanarak bu görüşünü desteklemek amacıyla şu açıklamayı yapmıştır: "Musannif tercümeyi kısım-ı evvele kasr etmiş ise de kısım-ı sâni'den gaflet olunmamalıdır. Meselâ كَتَبَ lafzına ma'nâ verecek olduğumuzda, yerine göre "yazdı" yâhud "yazmış" demek lâzım gelir. Şöyle ki bunu söyleyen kimse eğer kâtibi yazarken görüp de rivâyet ediyor ise 'yazdı' diye tercüme eylemeliyiz. Ve eğer yazdığını başkasından işitip de hikâye ediyor ise 'yazmış' diye tercüme etmeliyiz.

²⁵ Bk. Fatih Yazıcı, *Nushi Efendi'nin "Mürşidu'l-Ginâ fi Şerhi'l-Emsileti ve'l-Bina Adlı Eserinin Tahkiki*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010); Adem Gerlegiz, *Kuyucaklı Abdullah Efendi, Emsile Şerhi ve Fiili Te'accüb Risâlesi* (İnceleme ve Tahkik), (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008).

²⁶ Ahmed Cevdet Paşa, *Ta'likâtı Ahmed Cevdet 'ale'l-Emsileti'l-muhtelifi*, (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1293/1876-1877), 50-52.

²⁷ Ahmed Cevdet, *Ta'likât 'ale'l-Emsile*, 50.

²⁸ *Mecmuâtü's-sarf (Sarf Mecmuası)* (İstanbul: Fazilet Neşriyat, ts.), 236; *Kitâbu's-Sarf* (İstanbul: Yasin Yayınevi, ts.), 224.

Kezâlik, قَالَ فُلَانٌ كَذَا denildiğinde “fülan böyle dedi” yâhut “demiş” diye iki vecih ile tercüme olunur ki ilki bizzât rivâyet ve ikincisi bil-vâsıta hikâye demek olur.

Binaenaleyh bir kimse üstadından bizzat işittiği hadisi lisân-ı Arabi üzere nakl-ü rivâyet edecek olduğunda (سَمِعْتُ عَنْ أَسْتَاذِي أَنَّهُ قَالَ كَذَا) diye bizzat işittiğini tasrîh eder. Bunun Türkçe tercümesi “üstâdımın işittim ki böyle dedi” şeklinde olur. Bizzat üstâdından işitmeyip de ondan işiten diğer kimseden işittiğini beyân etmek üzere (سَمِعْتُ عَنْ فُلَانٍ أَنَّ أَسْتَاذِي قَالَ كَذَا) denildiğinde “Fülândan işittim ki üstâdım böyle demiş” manasına gelmektedir. Ve eğer bu vecih ile tasrîh etmeyip de (قَالَ أَسْتَاذِي كَذَا) derse hadis müdelles olur ki murâdı acaba “Üstâdım böyle dedi” demek midir yoksa “işittim ki üstâdım böyle demiş” demek midir bilinmez, tedlîs ise mezmûmdur. Nitekim ilm-i usûl-i hadiste beyân ve tafsîl olunmuştur.”²⁹

Cevdet Paşa, konuyla ilgili olarak, لَمَّا ve لَمْ ile oluşturulan olumsuzluk anlamı taşıyan sigaların tercümesiyle ilgi olarak şöyle demiştir: “*Emsile* kitaplarında, لَمْ edatının manası “yardım etmedi bir gâib er geçmiş zamanda”,³⁰ son zaman telif edilen Türkçe eserlerdeyse, “-medi, -memiş, -mez/maz”³¹ anlamında tercüme yapılmıştır. Ayrıca *Emsile*'de لَمَّا edatının manası “yardım etmedi bir gâib er geçmiş zamanın cem'isinde”,³² son zaman telif edilen Türkçe eserlerde de bu edat, “-dığı zaman, -dığında, -ınca, (-ken), henüz (hâlâ, daha), -medi, memiş”³³ anlamında tercüme edilmiştir. Ahmed Cevdet konu hakkında şöyle demiştir: “Cahd-ı mutlak³⁴ mâzî-i menfî demek olduğundan tercümesinde ‘etmedi’ yâhud ‘etmemiş’ diye iki

²⁹ Ahmed Cevdet, *Ta'likât 'ale'l-Emsile*, 50-51.

³⁰ *Mecmûetu's-sarf*, (Fazilet Neşriyat), 236.

³¹ Selami Bakırcı-M. Sadi Çögenli, *Arapça Edatlar Sözlüğü*, (Erzurum: Bakanlar medya, 2000), 180.

³² *Mecmûetu's-sarf*, (Fazilet Neşriyat), 236.

³³ Bakırcı-Çögenli, *Arapça Edatlar Sözlüğü*, 181.

³⁴ Cahd-ı mutlak: Muzari fiilin önüne لَمْ edatı gelirse onu cezmeder, muzarinin manasını mâzî menfiye çevirir. Buna “nefy-i mutlak” veya “cahd-ı mutlak” denilir. Fiilin, geçmiş zamanda kesinlikle yapılmadığını bildirir. Ayrıca bu fiilin işlenmesi beklenmez. Misal: لَمْ يَكْتُبْ “yazmadı”. Bk. Mustafa el-Galâyîni, *Câmiu'd-durûsil-Arabîyye* (Lübnan: el-Müessesetü'l-hadîs li'l-kütüb, 2004), 302.

vecih ile tabir olunur. Cahd-ı müstağrakın³⁵ tercümesinde dahî 'hiç etmedi' yâhud 'hiç etmemiş' denilir.³⁶

Onun, cahd-ı müstağrak sigasını "hiç etmedi" ya da "hiç etmemiştir" anlamında tercüme etmesi bu fiilin tercümesini yalnızca geçmiş zamana nispetle yaptığı bir tercüme şeklinde olduğu anlaşılmaktadır. Fiilin anlamının gelecek zamanla alakalı olduğunu belirtmek için ek bir kelime lazımdır. Çünkü eserde yer alan لَمَّا edatı, "daha sonra yapılabilme ihtimalini" anlamını da içerdiğinden günümüzde kullanılan Türkçede, "henüz etmedi" anlamında tercümesi daha isabetlidir. Günümüzde Arapçayla ilgili yazılan Türkçe eserlerde de bu anlamda tercüme edildiği müşahede edilmektedir.³⁷

3.2. Muzârî Fiilin Türkçeye Aktarımı

*Emsile'*de yer alan Muzârî fiilin Türkçe tercümesinde; şimdiki zaman, gelecek zaman ve geniş zaman anlamının verildiği görülür. Bu sebeple bu sigânın Türkçeye tercümesi hakkında görüş ayrılıkları oluşmuştur. *Emsile'*de yer alan bu sigâ "yardım eder bir gâib (hazır olmayan 3. Tekil şahıs) er şimdiki halde ya da gelecek zamanda"³⁸ şeklinde tercüme edilmiştir. Ahmed Cevdet, *Emsile'*de yer alan bu konuyla ilgili olarak şu açıklamaları yapmıştır: "Eder sigası Lisân-ı Türkî'de fiil-i muzârî olup hâl ve istikbâle şâmil olur ki menfisinde 'etmez' denilir. Ve zamân-ı hâlin tasrîhi murâd olursa 'ediyor' denilir ki menfisinde 'etmiyor' denilir. Ve zamân-ı istikbâle mahsûs olarak 'edecek' sıygası kullanılır ki menfisinde 'etmeyecek' denilir. Lisân-ı Arabî'de bir muzârî sıygası bu üç ma'nâda dahî isti'mâl olunur. Mübtedîlerin zihnini tahdîş etmemek üzere Musannif fiil-i muzârîin tercümesinde evvelki tabir ile iktifâ etmiştir. Ve nefy-i hâl ile nefy-i istikbâlin ikisinde dahî 'etmez' sıygasını isti'mâl etmekle evvelkisinde 'şimdiki hâlde' ve ikincisinde 'gelecek zamanda' diye takyîde muhtâc olmuştur. Ve eğer nefy-i hâlde 'etmiyor' diye tercüme etseydi 'şimdiki hâlde' kaydına muhtâc olmazdı. Ve nefy-i istikbâlde 'etmeyecek' diye tercüme

³⁵ Cahd-ı müstağrak: Muzârî fiilin başına لَمَّا gelince لَمَّا gibi onu cezmeder ve manasını mâzîye çevirerek söyleniş zamanına kadar fiilin belirttiği işin olmadığını bildirir. Ancak bu fiilin yapılmasını karşı taraf ümit edebilir. Buna "nefy-i müstağrak" da denilir. Misal: لَمَّا يَكْتُمُ "şimdiye kadar yazmadı" veya "henüz yazmadı". Bk. Galâyînî, *Câmiu'd-durûs*, 302.

³⁶ Cevdet Paşa, *Ta'likât 'ale'l-Emsile*, 51.

³⁷ Bakırcı-Çögenli, *Arapça Edatlar Sözlüğü*, 181; Mehmet Ali Şimşek, *Arapçada Zaman Kalıpları, Kullanım Alanları ve Türkçede'ki Zamanlarla Karşılaştırılması* (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1997), 7.

³⁸ *Kitabu's-Sarf*, (Yasin Yayınevi), 236.

etseydi 'gelecek zamanda' kaydına muhtâc olmazdı. Te'kîd-i nefy-i istikbâl olan لن سىقاسىنىن tercümesi dahî buna kıyâs oluna."³⁹

Bu açıklamalara göre Cevdet Paşa, *Emsile*'de yer alan tercümeyle eksik bulmuştur. O, *Emsile* yazarının açıklamayı kısa tuttuğuna işaret etmiş ve talebelerin zihni karışmasını diye müellifin bunu yaptığını ifade etmiştir. Bu durum onun eserinde *Emsile* yazarını değerlendirirken nasıl bir yöntem izlediğini göstermektedir.

3.3. Mastarın Türkçeye Aktarımı

Emsile kitaplarında mastarın tercümesi şu şekilde yapılmıştır: "bir kere yardım etmek".⁴⁰ Cevdet Paşa, konuyla ilgili olarak mastarın Türkçe'deki durumunu değerlendirirken, *Emsile*'de yer alan mastar bilgisi hakkında bir eleştiri de bulunmamıştır. O, bu konu hakkında kısa malumat vererek mastarın sonunda yer alan "mek" ve "mak" eklerini değerlendirmiştir. O, eserinde konuyu şöyle yorumlamıştır: "Masdar edâtı lisân-ı Türkî'de –mek ve –mak lafızlarıdır ki hafif hareketli olan lafızlarda –mek ve ağır hareketli olan lafızlarda –mak kullanılır. Etmek ve atmak gibi. Ve fi'l-asl edât-ı masdar "mah" (مخ) olup hâlen bazı bilâdda bu vechile telaffuz olunur. Fakat Osmanlılar beyinde bu خا hafif hareketlilerde kef'e (ك) ve ağır hareketlilerde kâf'a (ق) tebdîl olunmuştur."⁴¹

Cevdet Paşa, bu bölümde mastarın kullanımı ile ilgili olarak; "mek-mak" ekinin yörelere göre de farklılık arz ettiğini ifade etmiş ve misaller vermiştir.

3.4. İsm-i Fâil ve İsm-i Mef'ûl'ün Türkçeye Aktarımı

Emsile kitabında ism-i fâilin tercümesi şöyle verilmiştir: "Yardım edici bir er".⁴² İsm-i mef'ûl'ün tercümesi de şu şekilde verilmiştir: "Yardım olunmuş bir er".⁴³ Konuyla ilgili olarak Cevdet Paşa, eserde yer alan açıklamaları yeterli bulmamıştır. Bununla birlikte bu iki sığa hakkında Türkçe karşılıklarıyla ilgili bilgiler vermiştir. Onun açıklamaları şöyledir: "Türkçede ism-i fâil edâtı –cı yâhud nûn harfidir. "Yazıcı" ve "yazan" gibi. Bunların ism-i mef'ûllerinde 'yazılmış' yâhud 'yazılan' denilir. Musannif ikisinde dahî evvelki kısımlar ile iktifâ eylemiştir. Hâlbuki kısm-ı sâni yani

³⁹ Cevdet Paşa, *Ta'likât 'ale'l-Emsile*, 51.

⁴⁰ *Mecmûetu's-Sarf*, (Fazilet Neşriyat), 237.

⁴¹ Cevdet Paşa, *Ta'likât 'ale'l-Emsile*, 51-52.

⁴² *Mecmûetu's-sarf*, (Fazilet Neşriyat), 237.

⁴³ *Mecmûetu's-sarf*, (Fazilet Neşriyat), 237.

nûn edâtının isti'mâli gerek ism-i fâilde ve gerek ism-i mef'ûlde muttarid olarak cârîdir. Mübâlağa-i ism-i fâil için lisân-ı Türkî'de ekseriyâ 'çok' lafzı kullanılıp نَصَّار'ın manâsı 'çok yardım edici' demek olur."⁴⁴ *Emsile* kitabındaysa, نَصَّار sigâsının manası; 'mübalağa ile yardım edici bir er'⁴⁵ olarak verilmiştir. *Emsile*'de yer alan tercümenin Cevdet Paşa'nın verdiği tercümeyle birebir uyumlu olduğu görülür.

Günümüzde telif edilmiş eserlerdeyse, ism-i fâil ve ism-i mef'ûl sigâlarıyla ilgili olarak yapılan tercümelerin Cevdet Paşa'nın yaptığı tercümelere benzerlik gösterdiği söylenebilir. Örnek olarak 'yazan', 'yazıcı', مَكْسُورٌ - 'kırılmış', 'kırık' gibi. Her iki misalde de Cevdet Paşa'nın işaret ettiği iki çeşit anlam verilmiştir.⁴⁶

3.5. İsm-i Tafdîl'in Türkçeye Aktarımı

Emsile'de ism-i tafdîl şu şekilde tercüme edilmiştir: "Ziyâde yardım edici bir er".⁴⁷ Cevdet Paşa ise ism-i tafdîl ile ilgili açıklamaları yeterli bulmamıştır. Bu sîgada yer alan kelimelerin tercümelerini Türkçe ifade etmiş ve birer misal vermiştir. Şöyle ki: "İsm-i tafdîlin tercümesinde 'edicirek' tabiri lisânımızda metrûk olup el-hâletü hâzihi ism-i tafdîlin ma'nâsı 'en' yâhud 'daha' lafızlarıyla ifâde olunur. Nitekim 'Anların en âlimi fülândır' ve 'Fülân fülândan daha âlimdir' denilir."⁴⁸ Osmanlı son dönem alimlerinden Mehmed Zihni Efendi (ö. 1331/1913) telif ettiği *el-Müşezzeb* adlı eserinde; أَكْبَرٌ kelimesinin tercümesini şöyle yapmıştır: "pek büyük" yahut "daha büyük" veyahut "en büyük".⁴⁹ Günümüz sarf kitaplarında da: أَكْبَرٌ - "daha büyük", "en büyük" şeklinde tercüme yapılmıştır.⁵⁰

Bu sîgayla ilgili olarak şunu ifade edebiliriz: *Emsile*'de yer alan, 'ziyâde yardım edici bir er'⁵¹ ibaresinin günümüz Türkçesinde artık kullanılmamaktadır. Bunun yerine; 'en büyük, en güzel, en dürüst' gibi ifadeler kullanılmaya

⁴⁴ Cevdet Paşa, *Ta'likât 'ale'l-Emsile*, 52.

⁴⁵ *Kitabu's-Sarf*, (Yasin Yayınevi), 237; Muhammed Hadi Mardini, *Mecmûatu's-Sarf* (Diyarbakır: Mektebetu Seydâ, 2007), 120.

⁴⁶ Mehmet Maksudoğlu, *Arapça Dilbilgisi*, (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1969), 51, 53.

⁴⁷ *Mecmûetu's-sarf*, (Fazilet Neşriyat), 237.

⁴⁸ Cevdet Paşa, *Ta'likât 'ale'l-Emsile*, 52.

⁴⁹ Mehmed Zihni Efendi, *el-Müşezzeb el-Müretteb fi kavâidi's-Sarfî ve'n-Nahv* (İstanbul: Marifet Yayınları, ts.), 43.

⁵⁰ Tacettin Uzun, *Arapça Sarf Bilgileri*, (Konya: Kitap Dünyası Yayınları, 2012), 47; Mehmet Maksudoğlu, *Arapça Dilbilgisi* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1969), 86.

⁵¹ *Mecmûetu's-sarf*, (Fazilet Neşriyat), 237.

başlanmıştır. Bu konu hakkında Cevdet Paşa'nın yaptığı tercümenin daha isabetli olduğu ve günümüz Türkçesiyle de birebir uyumlu olduğu söylenebilir.

3.6. İsm-i Mensûb'un Türkçeye Aktarımı

Emsile'de ism-i mensûb şöyle tercüme edilmişti: "Yardım etmeğe mensûb bir er".⁵² Konuyla ilgili olarak Cevdet Paşa; ism-i mensubun, -lı ekinin ilave yapılmasını şöyle ifade etmiştir: "İsm-i mensûbda muttariden âhir-i kelimeye -lı ilâve olunur. 'Bursalı', 'Osmanlı' gibi."⁵³ Konuyla ilgili olarak, Mehmed Zihnî Efendi de kitabında, bu ibareleri şöyle tercüme etmiştir: "(الْبَلَدِيُّ) köylü" "(الْقُرَشِيُّ) Kureyş kabileli".⁵⁴ Onun tercümesiyle Cevdet Paşa'nın tercümesinin aynı olduğu görülür. Günümüz sarf kitaplarında ise şöyle tercüme edilmiştir: "-li, -lı, -ci, -e ait, -ile ilgili"; جَوْهَرٌ - جَوْهَرِيٌّ 'esas, cevher' - 'esasa ait, esasla ilgili, mücevheratçı', مِصْرٌ - مِصْرِيٌّ 'Mısır-Mısırlı', gibi.⁵⁵ Bu bölümde de Cevdet Paşa'nın yaptığı tercümenin günümüz Türkçesiyle uyumlu olduğu görülür.

3.7. *Emsile*'de Bulunan Diğer Sîgaların Türkçeye Aktarımı

Ahmed Cevdet, eserinde *Emsile*'de yer alan diğer sîgalar hakkında kısaca bilgi vererek sadece atıfta bulunmuştur. Onun bu konu hakkındaki görüşü şöyledir: "Sâir sîgalarda dahî Türkçede muttarid olarak iştikâk kâidesi cârî olmayıp ancak terkîb ile ifâde-i merâm olunur. Nitekim 'Ders okuyacak vakit geldi' (ism-i zamân) 'Bir oturacak yer bulalım' (ism-i mekân) 'Hele bir kere kulak ur iyice dinle' (emir fiili) 'Hoca efendi ne güzel tasvîr-i mesele ediyor' (taaccub fiilleri) denildiği gibi."⁵⁶

Cevdet Paşa bu bölümde, ism-i tasgîr, ism-i zamân, ism-i mekân ve taaccub fiileri gibi *Emsile*'de yer alan diğer kalıplar hakkında fazla bilgi vermemiştir. O, yalnızca izâha ihtiyaç duyulan yerlere açıklama yaparak ilave malumat vermiştir. Onun bu çalışması özet mahiyetindedir.

Sonuç

Ahmed Cevdet Paşa, Osmanlı devletinin son dönemlerinde yetişmiş çok yönlü bir alimdir. O, İslâmî ilimlerle ilgili olarak birçok alanda kitaplar yazmıştır. Yakın bir geçmişte yaşamış ve birçok başarılarla imza atmış Cevdet Paşa gibi alimlerin, günümüz genç kuşaklarına tanıtılması ve gençler tarafından rol model olarak benimsenmesine katkı sağlanması, toplumumuzun bilimsel ve toplumsal

⁵² *Mecmûetu's-sarf*, (Fazilet Neşriyat), 237.

⁵³ Cevdet Paşa, *Ta'likât 'ale'l-Emsile*, 52.

⁵⁴ Mehmed Zihnî, *el-Müşezzeb*, 48.

⁵⁵ Maksudoğlu, *Arapça Dilbilgisi*, 89.

⁵⁶ Cevdet Paşa, *Ta'likât 'ale'l-Emsile*, 52. Metindeki parantez içi ifadeler bize aittir.

ilerlemesine katkı sağlar. Bu bağlamda bilim dünyasına yeni eserlerin kazandırılması ve daha geniş kitlelere ulaştırılması genç nesillerin kendi kültürlerini, tarihlerini ve dillerini güzel bir şekilde öğrenmelerine katkı sağlar. Genç nesillerin, geçmişinden kuvvet alarak geleceğe güvenle bakmasına olanak verir.

Cevdet Paşa, Arapça dil bilgisi hakkında çalışmalar yapmıştır. O, Kadîm medrese geleneğine bağlı olarak okutulan ve ilm-i alet adı verilen Arapça gramerinin temelini oluşturan kitaplardan beş tanesine ta'likât yapmıştır. Bu çalışma tek bir kitap halinde matbu edilmiştir. O bu eserinde, ince konulara değinmiş, alanla ilgili kitapları taramış, konular arasında karşılaştırmalar yapmış ve aynı zamanda özgün açıklamalar yapmıştır. Eser incelendiğinde, onun bu ta'likâtları kısa kısa değil de uzun, detaylı ve daha düzenli bir şekilde yapmayı hedeflediği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Cevdet Paşa, makaleye konu olan *Emsile* ta'likâtını, üzerinde çalıştığı beş eserin mukaddimesi olarak düşündüğü söylenebilir.

Osmanlı Türkçesiyle kaleme alınan bu eser üç sayfadan oluşmaktadır. Cevdet Paşa, *Emsile* ta'likâtında şu konuları işlemiştir: Mâzî ve muzârî fiil, ism-i fâil, mastar, ism-i mef'ûl, ism-i mensûb, ism-i tafdil, ve *Emsile*'de yer alan diğer kalıplar. Eserinde bu konuların Türkçe tercümeleri hakkında bilgiler vermiştir. Aynı zamanda Arapça-Türkçe karşılaştırmalar yapmıştır. Onun, eserde yaptığı izahları incelendiğinde, *Emsile*'de yer alan Türkçe tercümeleri bazı yerlerde eksik ve yetersiz bulunduğu görülmektedir. Ayrıca o kendine has tercüme ve tercihler yapmıştır. Onun yaptığı yorum ve tercümelerinin çoğunluğu, günümüz Türkçesiyle uyumlu olduğu görülmektedir.

Cevdet Paşa, bu eserinde ve diğer eserlerinde Türkçeye önem vermiştir. Bu çalışmasında da sade bir dil ve üslup kullanmıştır. O, ilmi çalışmalarında, ilim talebelerinin anlayacakları kolay ifadeler kullanmıştır. Bu alanda çalışma yapan ve yapacak öğretmenlere ve öğrencilere katkılar sağlamayı hedeflemiştir. Türkçe ve Arapça gramer çalışmalarına katkı sağlamıştır. Bu bağlamda Cevdet Paşa, sadece Türkçe dil bilgisi üzerine çalışma yapmamış aynı zamanda Arapça grameriyle ilgili çalışmalar yaptığı da görülmüştür. Bu çalışmada Arapçayla ilgilenen günümüz insanlarına bu eserin ulaştırılma gayesi güdülmüştür.

Kaynakça

- Âliye, Fatma. *Ahmed Cevdet Paşa ve Zamanı*. İstanbul: Bedir Yayınevi, 1995.
- Bozkurt, Nebi. "Medrese", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 28/324. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 2005.
- Bakırcı, Selami- Çögenli, M. Sadi. *Arapça Edatlar Sözlüğü*. Erzurum: Bakanlar medya, 2000.
- Bâşâ, Muhammed. *el-Kâfi*. Beyrut: eş-Şeriketü'l-matbûât li't-tevzî' ve'n-neşr, 1992.
- Cevdet Paşa, Ahmed. *Ta'likâtu Ahmed Cevdet 'ale'l-Emsiletü'l-muhtelifa*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1293/1876-1877.

Ahmed Cevdet Paşa'nın Emsile Kitabı Üzerine Yaptığı Ta'likât

- Çakan, İsmail Lütfü. *Hadis Edebiyatı*. İstanbul: İFAV Yayınları, 1989.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2009.
- Durmuş, İsmail. "el-Emsile". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/166-167. Ankara: TDV Yayınları, 2005.
- Gerlegiz, Adem. *Kuyucaklı Abdullah Efendi, Emsile Şerhi ve Fiili Te'accüb Risâlesi*. İnceleme ve Tahkik. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- el-Galâyînî, Mustafa. *Câmiu'd-durûsil-Arabiyye*. Lübnan: el-Müessesetü'l-hadîs li'l-kütüb, 2004.
- Kâtip Çelebî, Hacı Halîfe Mustafa b. Abdullâh. *Keşfü'z-zünûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. Beyrut: Dâru İhyâi't-turâsi'l-Arabî, ts.
- Hazer, Dursun. "Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretimi Ve Okutulan Ders Kitapları". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 / 1 (Haziran 2002), 274-293.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. *Lisânü'l-'Arab*. 18 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-turâsil-'Arabi, 1999.
- Kitabu's-Sarf* (Sarf Cümlesi). İstanbul: Yasin Yayınevi, ts.
- Mardini, Muhammed Hadi. *Mecmuatus-Sarf*. Diyarbakır: Mektebetu Seydâ, 2007.
- Mecmûetu's-sarf* (Sarf Mecmuası). İstanbul: Fazilet Neşriyat, ts.
- Makdisî, George. *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim, İslam Dünyası Hristiyan Batı*. trc. Ali Hakan Çavuşoğlu-Hasan Tuncay Başoğlu. İstanbul: Gelenek Yayınevi, 2004.
- Maksudoğlu, Mehmet. *Arapça Dilbilgisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1969.
- Mukayyed Sarf Cümlesi*. İstanbul: Salah Bilici Kitabevi, ts.
- Sancar, İbrahim. *Ahmed Cevdet Paşa Ve Medreselerde Okutulan Bazı Sarf-Nahiv-Belâgat Kitaplarına Ta'likâtı*. Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Şimşek, Mehmet Ali. *Arapçada Zaman Kalıpları, Kullanım Alanları Ve Türkçede'ki Zamanlarla Karşılaştırılması*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1997.
- Şimşirgil, Ahmet-Ekinci Ekrem, Buğra. *Ahmed Cevdet Paşa ve Mecelle*. İstanbul: KTB yayınları, 2008.
- Şensoy, Sedat. "Ta'likât". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/508. Ankara: TDV Yayınları, 2005.
- Topuzoğlu, Tefvik Rüştü. "Hâşiye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/420. Ankara: TDV Yayınları, 2005.
- Uçman, Abdullah. "Encümen-i Daniş". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/177. Ankara: TDV Yayınları, 2005.
- Uzun, Tacettin. *Arapça Sarf Bilgileri*. Konya: Kitap Dünyası Yayınları, 2012.
- Yazıcı, Fatih. *Nushi Efendi'nin "Mürşidu'l-Gına fi Şerhi'l-Emsile ve'l-Bina" Adlı Eserinin Tahkiki*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.

Ahmed Cevdet Paşa'nın Emsile Kitabı Üzerine Yaptığı Ta'lîkât

- Yıldırım, Muhammed Said. *Mecmûatus-Sarf*. İstanbul: Beka Yayınları, 2006.
- ez-Zebidî, es-Seyyid Muhammed Murtazâ el-Hüseyî. *Tâcul-Arûs min cevâhiril-Kâmûs*. thk. Abdüssettar Ahmed Farac. Kuveyt: Matbaatü Hükümetü'l-Kuveyt, 1965.
- Zihnî Efendi, Mehmed. *el-Müşezzeb el-Müretteb fi kavaidi's-Sarfi ve'n-Nahv*. İstanbul: Marifet Yayınları, ts.